

# ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ

УДК 37.033+179

О. С. ТРОЦЬКА

## ЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ НА ЗАСАДАХ ЕКОЕТИКИ: МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

*Проаналізовано теоретичні основи екоетичного виховання молоді, обґрунтовано доцільність введення у програму загальноосвітньої школи тем еко(біо)етичного змісту, розкрито основи методики екоетичного виховання молоді. Визначено, що свідоме переорієнтація людини обличчям до природи неможлива без екоетичного виховання. Цей процес повинен будуватися на міжпредметній основі як безперервний, що ефективно може реалізовуватися у предметах таких циклів: природознавчого, суспільно-політичного, гуманітарного і художньо-естетичного.*

**Ключові слова:** учні, екоетичне виховання, зміст, програма, міжпредметність.

Е. С. ТРОЦКАЯ

## ЭТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ УЧАЩЕЙСЯ МОЛОДЕЖИ НА ОСНОВЕ ЭКОЭТИКИ: МЕТОДИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

*Проанализированы теоретические основы экоэтического воспитания молодежи, обосновано целесообразность введения в программу общеобразовательной школы тем эко(био)этического содержания. Раскрыты основы методики экоэтического воспитания молодежи. Определенно, что сознательная переориентация человека лицом к природе не возможна без экоэтического воспитания. Этот процесс должен строиться на межпредметной основе как непрерывный, что эффективно может реализовываться в предметах таких циклов: естественного, общественно-политического, гуманитарного и художественно-эстетические.*

**Ключевые слова:** учащиеся, экоэтическое воспитание, содержание, программа, межпредметность.

O. S. TROTSKA

## ETHICS EDUCATION OF PUPILS ON THE BASIS OF ECOETHICS: METHODOLOGY ASPECT

*Theoretical bases of eco(bio)ethics education of young people are analysed in the article, substantiated introduction to the program of general school of themes eco(bio)ethics maintenance, exposed bases of method of ecoethics education young people, certainly, that conscious look of man to nature is not possible without ecoethics education. This process must be built on intersubject basis as continuous, that effectively can be realized in the articles of such cycles: to the natural scientist; to social and political; to humanitarian and to aesthetical.*

**Key words:** pupils, ecoethics education, contents, program, intersubject basis.

Сьогодні перед школою стоїть важливе завдання – виховати у молодих людей бережливе, ціннісне, відповідальне ставлення до природи. Актуальність цього завдання обумовлене

насамперед домінуванням протягом останніх століть матеріального прогресу над духовним, що виявилось деструктивним не лише для людини а й для всієї планети Земля. Якщо сучасна система освіти хоче задовольнити соціальні запити теперішнього і майбутнього покоління, відповідати вимогам концепції сталого розвитку, то не може обійти стороною такі фундаментальні питання, як: Звідки і куди ми хочемо прийти? Як будувати свої стосунки з природним середовищем, у якому живемо? Чи можемо ми без нього існувати? Відповіді на ці запитання повинні бути основою побудови нової системи освіти і виховання та допомогти молодим людям гідно зустріти життя, яке чекатиме їх після закінчення школи.

Проблема еко(біо)етичного виховання та його здійснення в освітньому процесі розглядалась науковцями в різних аспектах: внутрішньої цінності природи; природоохоронної естетики; біоетичне виховання учнів загальноосвітніх шкіл Росії; питання теорії і практики формування відповідального ставлення школярів до природи; біоетичного виховання учнів 5-9 класів в процесі вивчення живої природи, біоетичні аспекти виховання ціннісного ставлення школярів до живої природи; питання вивчення біоетики учнями старших класів; біоетичне виховання працівників сфери охорони здоров'я та ін. Однак існуюча суперечність між домінуючою у науці концепцією біо(еко)центризму та станом її реалізації при конструювання змісту сучасної природничо-наукової освіти школярів, вирішення не отримала. Тому *метою статті* є обґрунтування доцільності введення у програму загальноосвітньої школи тем еко(біо)етичного змісту та сутність основ запропонованої нами методики екоетичного виховання учнівської молоді.

Реалії сучасного життя призвели до поєднання таких різних наук як біологія та етика, екологія та етика. Природничі науки від самого початку свого існування орієнтувались на об'єктивізм як ідеал науковості, на вивчення об'єктивної реальності «такою, яка вона є», безвідносно до емоцій, сподівань та гуманітарно-моральних уподобань людини. В результаті створився, як зазначав Джон Дьюї, серйозний конфлікт між натуралізмом та гуманізмом, «глибокий і нездоланий розрив між природним предметом науки і поза- (якщо не над-) природним предметом моралі» [4, с. 12]. Наука, яка обмежується емпіричною реальністю і спирається на спостереження та експеримент, не повинна ігнорувати те, що знаходиться за межами компетенції її засобів дослідження [7, с. 13].

Головне джерело екологічної кризи – моральна розбещеність. Найбільш серйозний вид забруднення – забруднення розуму й серця. Екологічна криза – це, перш за все, моральна криза, і вона потребує морального вирішення. Останнім часом нормальним вважається споживацьке відношення до природи, загальна байдужість до деградації довкілля. Тому тільки етика може допомогти змінити те, що ми стали вважати нормальним [11, с. 465].

Специфіка етики полягає в тому, що вона не є точною наукою чи набором правил для усіх випадків життя. Вона є засобом духовної гігієни буття людини. Ганс Йонас слушно зазначав, що змінюються часи, й мусить змінюватися і етика. Раніше все спілкування з позалюдським світом (сфера *techne*), за виключенням медицини, було етично нейтральним, значущим було лише спілкування людини з людиною, тому традиційна етика була виключно антропоцентричною. Етичні конструкції в минулому не мали справу з умовами людського життя в глобальному масштабі [6, с. 18].

З огляду на означену обставину виникає необхідність в екологічній етиці, зорієнтованій на формування відчуття персональної та колективної відповідальності за стан біосфери перед сучасним та майбутніми поколіннями. Отже, якщо етика у витках своїх була напрямком виключно антропоцентричним (в центрі її побудови було відношення «людина-людина»), то з часом поняття моральності стало поширюватися на інші форми буття, зокрема сферу живого (А. Швейцер), а потім і на природу взагалі (відношення «людина-природа»). Таке поширення предмету етики, на думку Г. Йонаса, є необхідним для сучасної людини, позаяк може слугувати ефективним засобом захисту людини розумної (*homo sapiens*) від людини діючої (*homo faber*). «Зростання людської могутності затьмарює власною престижністю все, що складає сутність повноцінної людини, а тому це зростання, оскільки воно приковує до себе все більш значні зусилля людини, супроводжується приниженням її поняття про себе та власне буття» [6, с. 15].

Екологічна етика пропагує концепцію моральних взаємостосунків між людьми і природою. Основними її завданнями є пояснити, стосовно кого чи чого люди несуть моральну відповідальність; показати, чим обґрунтована ця відповідальність.

На думку російського філософа В. Кутирева, світ штучного нині поглинає природний світ. Прикметним в цьому відношенні є гіперболізоване ставлення до терміну «механізм»: «механізм народного господарства», «біосферні механізми», «механізм прийняття рішень» тощо [9, с. 15]. Технократична спрямованість нашої ментальності досить красномовно проявляється у таких словосполученнях, як «інженери людських душ» – письменники, «людський фактор». Живе опиняється за межами життя. Все «олюднене» (штучне) стає віртуальним [7; 9]. Наука орієнтована на «вивідування» секретів у природи (не зупиняючись перед її мордуванням: вчені – «естествоиспытатели») для задоволення потреб індустріального розвитку. Людина, попри всі її досягнення, залишається земною істотою, якій властиві всі функції біологічної системи. Її життєдіяльність перебуває у повній залежності від функціонування усієї сукупності біосферних механізмів. Ця обставина і є сутнісною для екоетичної проблематики і зумовлює її драматизм. Це означає, що предметом екологічної етики є не природа як така – це завдання окремих природничих наук, а людські стосунки щодо природи, які уможливають (окрім того, що людина має обов'язок щодо себе і щодо інших людей), ще й людський обов'язок щодо природи. Такий підхід дає можливість не подолати (що мало ймовірно), а трансформувати антропоцентризм в етиці відповідно до вимог екологічної етики, яка в своїх засновках збігається із універсалістською етикою загалом.

Екологічна етика зараз перебуває на етапі становлення і має безліч спірних і невирішених питань. Вона припускає дві фундаментально розбіжні турботи – турботу про індивідуальні живі істоти та турботу про види, екосистеми, навколишнє середовище, біосферу в цілому. Вона передбачає стан любові, поваги, захоплення, обов'язків, самопожертви тощо. Кожній людині слід зрозуміти, що всі види живої природи мають рівну з нею внутрішню цінність, ті ж моральні права, і життя у будь-якої тварини або рослини теж одне, а Земля – єдиний дім як для них, так і для людини. Визначальна роль у формуванні екологічної свідомості особистості належить школі, від того, які цінності (матеріально-споживацькі чи благоговійно-бережливі) виховуватимуться у молодого покоління, залежатиме доля нашої планети.

Одними із завдань шкільного курсу біології є: розвиток умінь встановлювати гармонійні стосунки з природою на основі поваги до життя як найвищої цінності та всього живого як унікальної частини біосфери; становлення наукового світогляду; формування емоційно-ціннісного ставлення до природи, до себе, до людей, до загальнолюдських духовних цінностей [12, с. 4]. Проте окремих тем для висвітлення цих завдань у змісті навчального матеріалу немає, лише деякі теми частково зачіпають цю проблематику, але вони є підсумково-узагальнюючими, основна увага у них зосереджена на розкритті взаємозв'язків людини та природи, техногенному впливові на навколишнє середовище. Фрагментарність або повна відсутність тем екоетичного змісту у програмах та підручниках свідчить, на нашу думку, про поверховість та відображення сутності світу природи.

Сьогодні шкільні підручники переповнені термінами корисні «копалини», «шкідливі жуки», «цінна деревина» тощо. Виникає запитання: «Для кого вони корисні, для людини? Хто визначив їхню «корисність» для інших видів, які населяють нашу планету?». Такий «споживацько-корисливий» зміст підручників сприяє формуванню прагматичного ставлення до світу природи.

Як стверджують дослідники, у юнацькому віці переважає естетичне сприйняття природи, об'єктивно-прагматичного характеру. Цей вік спонукає дітей до пошуку гармонії та власного місця у світі. Свої емоції, враження від природи вони виражають у малюнках, віршах, фотографіях, музиці [3; 10]. Дітей цього віку легко залучити до природоохоронної діяльності, основне, щоб вона була цікава, щоб школярі могли побачити вагомість власного внеску у цій благородній справі.

З метою визначення основних підходів до розробки методики екоетичного виховання, ми проводили діагностичний зріз серед учнів 10–11 класів загальноосвітніх шкіл (за методикою В. Скребця [13, с. 142]), визначення їх ціннісних орієнтацій та типу ставлення до природи. У дослідженні взяло участь 112 школярів, котрі мусили вибрати завершення для пропонуваного

їм твердження, наприклад: людина може проявляти у взаємостосунках з природою... а) повагу до неї, співчуття; б) байдужість; в) вдоволення своїх потреб; г) залежність від неї та ін.

Отримані такі результати: у 60 % учнів на першому місці знаходяться соціальні-цінності (СЦ); у 55 % – Я цінності (ЯЦ); у 54 % – моральні цінності (МЦ); у 42 % – екологічні цінності (ЕЦ) займають відповідне місце (див. рис. 1).

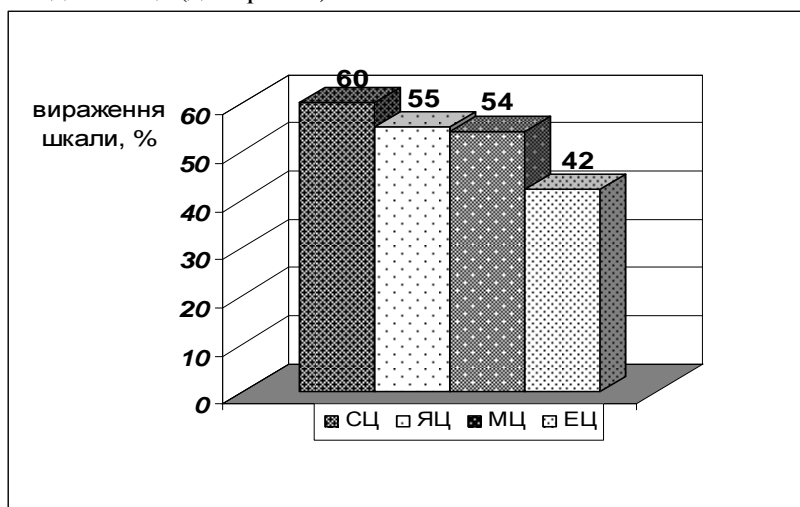


Рис. 1. Результати діагностичного зрізу.

Проте, учні, вболіваючи за екологічний стан довкілля, власної ролі в його поліпшенні не бачать, інерційно покладають надії у цій проблемі на зовнішню силу — закони, норми, правила. Це свідчить про незрілість екологічної свідомості; невміння раціонально організувати свою діяльність; визначити власну позицію та ставлення до світу природи (невизначеність в часі, низька активність природоохоронної діяльності, відсутність думок про долю майбутніх поколінь).

Серед опитаних не було таких, які б виявляли вороже ставлення до світу природи, проте більшість з них продемонструвала нейтральну позицію до процесів і явищ, які відбуваються в довкіллі. Тому сьогодні особливо актуальним є залучення школярів певного віку до творчої та практичної діяльності, щоб вони могли побачити реальний результат своїх знань і праці, усвідомити свою персональну відповідальність за стан довкілля, брали активну участь у природоохоронних заходах («Дій локально – думай глобально!»).

У системі загальноосвітньої школи України практично не розроблено концептуально і змістовно вибудованої системи екоетичної освіти та виховання школярів. Стан досліджуваної проблеми зумовив необхідність розробки методики етичного виховання молоді на засадах екологічної етики.

Аналіз науково-методичної літератури дозволив виділити основні принципи цієї методики: положення гуманістичної психології і педагогіки, екологічної психопедагогіки, теорії і методики природничої освіти, концепція освіти для стійкого розвитку, а також інноваційних технологій розвитку екологічної свідомості [1; 2; 3; 10; 11; 13; 14; 15].

Гуманістична психологія і педагогіка передбачає партнерську взаємодію учителя з учнями. Особа учня ставиться в центр педагогічного процесу, він має право на помилки, вільний творчий пошук, який стимулюється не оцінкою і покаранням, а зацікавленою підтримкою. Гуманістична педагогіка передбачає злиття емоційного і пізнавального аспектів навчально-виховного процесу; допомогу в усвідомленні свого ставлення до навколишнього світу; створення сприятливого психологічного клімату в групі; розкриття творчого потенціалу кожної людини.

Екологічна психопедагогіка розглядає охорону природи не тільки як природничонаукову, але, перш за все, як соціальну проблему, віддаючи пріоритет її гуманітарному аспекту. Педагогічний процес розвитку екологічної свідомості будується на основі методик, що дозволяють використовувати відповідні психологічні закономірності розвитку певного ставлення особистості до природи. Природа при цьому розглядається не стільки як навколишнє

середовище, а більшою мірою як світ природи. Саме стосовно світу природи люди можуть проявляти свої відчуття (жалість, співпереживання, співчуття і так далі); саме світ природи, а не навколишнє середовище відбивається в творчості поетів, письменників і художників, виступає для людини як особиста, а не тільки об'єктивна цінність. Екологічна психопедагогіка орієнтує людину на рівноправну, партнерську взаємодію зі світом природи.

Концепція освіти стійкого розвитку (ОСР) спрямована на забезпечення природно-екологічної сталості, стійкого соціального розвитку на основі принципу справедливості, екологізації суспільної свідомості. Згідно з цією концепцією охорона навколишнього середовища має стати невід'ємним компонентом процесу розвитку і не може розглядатись у відриві від нього.

У центрі уваги ОСР – люди з правом на здорове і плідне життя у гармонії з природою. Освіта для СР здійснюється протягом усього життя та є важливою частиною процесу загальної освіти.

Якщо екологічна освіта була передумовою, підґрунтям виникнення освіти для сталого розвитку, то екоетичне виховання, на нашу думку, виступає її невід'ємною складовою.

Теорія і методика природничої освіти базуються на міждисциплінарному підході, визнанні єдності інтелектуального і емоційно-вольового компонентів освіти, важливості взаємозв'язаного розкриття екологічних проблем в глобальному, соціальному, національному і краєзнавчому аспектах, необхідності визначення шляхів їх конструктивного рішення.

Сьогодні вітчизняними і закордонними методистами розроблена достатня кількість інноваційних технологій розвитку екологічної свідомості, заснованих на нетрадиційних психолого-педагогічних методах (імітаційні екологічні ігри, екологічні практикуми, екологічна освіта на основі життєвого досвіду, творча терапія, метод страху, лабілізація, екологічні експектації та ін.) [3; 10].

Творче осмислення і використання цих освітніх технологій може значно розширити методичний арсенал реалізації системи екоетичного виховання старшокласників.

Процес формування екологічно та етично правильної поведінки у природі проходить декілька умовних стадій: емоції–почуття–переконання–мотиви діяльності–діяльність.

У цій схемі переконання відіграють роль ядра, адже саме вони визначають ставлення людини до навколишнього світу, вибір певного типу дій. Переконання ж, у свою чергу, ґрунтується на певній системі цінностей, життєвій практиці. Процес формування переконань передбачає такі етапи:

Процес подолання неправильних стереотипів, що склалися у свідомості особистості (в даному випадку: людина – господар і повелитель природи, все – для людини, природа – ресурс для задоволення потреб людства і т.д.). Вихователів необхідно розумно пробратися через цей пласт стереотипів, «розхитати його стійкість». Зробити це можна через повідомлення учням нової інформації, за допомогою методу лабілізації (від лат. нестійкий). Доповнення та розширення знань учнів про природу як самоцінну систему.

Подолання бар'єру власних матеріальних інтересів. Формування позитивного ставлення учнів до природи на основі корекції мети, мотивів, системи їхніх цінностей. Ця робота пов'язана, перш за все, з емоційною сферою, спрямована на актуалізацію благородних етичних мотивів поведінки, естетичних відчуттів, бажання берегти природу. Навчально-виховний процес повинен передбачати на розвиток пізнавальних, емоційних, фізичних і духовних творчих здібностей школярів, а не стереотипне відтворення ними стандартного мінімуму готових істин. Переконання, що ґрунтуються на високих нематеріальних цінностях є не лише певним мотивом до діяльності, а й стрижнем поведінки особистості. Можна сказати, що загалом питання виховання людини є питанням формування у неї «хребта», без якого вона – безвільна істота, нездатна активно діяти.

Формування практичних умінь і навичок поведінки. На основі засвоєння певної системи знань, утворення переконань мають формуватися вміння і звички поведінки. Учні повинні уміти: виконувати дослідження в навколишньому середовищі, не завдаючи шкоди; оформляти результати досліджень в різних ситуаціях; оцінювати екологічні наслідки дії людини на навколишнє середовище; оцінювати цінності природи; дотримуватись екоетичних правил поведінки у природі; брати участь в посильній природоохоронній діяльності. Участь школярів

у практичних справах, формує у них відчуття причетності до проблем збереження природи. Педагогові важливо враховувати – кожна людина прагне берегти те, у що була вкладена його власна праця.

Розвиток особистої зрілості учнів: осмислення ними свого місця в світі, прагнення до розкриття своїх здібностей, використання потенціалу спілкування з природою для свого особистого розвитку і самовдосконалення. Ідеологія освітнього процесу полягає у вихованні громадянина планети Земля, здатного забезпечувати стійкий суспільний розвиток людства і, насамперед, своєї країни.

Реалізація цієї методики конкретизується у використанні різних форм і методів діяльності, що дозволяють активізувати різні способи сприйняття і засвоєння інформації, зокрема на теоретичному, практичному і емоційному рівнях. Ці способи включають:

Передачу інформації від вчителя до учня з використанням методів усного викладу матеріалу: лекцій, бесід, пояснень, розповідей, перегляду навчальних фільмів та ін. Це дозволяє розкрити основні теоретичні положення і ключові поняття екологічної етики. Слово вчителя у поєднанні із зоровим рядом (слайди, фільми, відеоматеріали) впливає на емоційно-чуттєву сферу вихованця, створює певний настрій, що стимулює школярів до подальшої пізнавальної діяльності.

Організацію практичної роботи учнів під керівництвом вчителя. Виконання самостійних і практичних робіт дозволить закріпити і творчо осмислити матеріал, отриманий на заняттях. Учні працюють з різними джерелами інформації (карти, підручники, довідники, ілюстрації, дидактичний матеріал), обговорюють дискусійні питання. Тут ефективні уроки-практикуми, конференції, «подорожі», рольові та імітаційні екологічні ігри. Відповідно до випереджаючих завдань, підготовлених учителем, учні готують творчі роботи: проекти, доповіді, реферати та ін., які можуть виконуватися як індивідуально, так і в малих групах.

Естетичне освоєння світу природи, формування гуманного ставлення до тварин і рослин. Для цього використовуються методи творчої терапії: виготовлення фотографій, написання літературних творів, створення муляжів, картин, відеороликів.

Проведення польового практикуму або екскурсій. Учителеві важливо спланувати ці заняття так, щоб екскурсійна розповідь (бесіда) поєднувалася з самостійною діяльністю учнів з вивчення і оцінки екологічного стану середовища, її естетичної привабливості та ін. Не менш важливо на цих заняттях створити умови для формування практичних, поведінкових і комунікативних умінь. Для цього доцільно передбачити участь дітей в посильних практичних справах у рамках волонтерських програм.

Важливим є й те, що ідеї еко(біо)етики відповідають менталітету й особливостям духовності українського народу, що впродовж усієї своєї історії захищав пріоритети святості Життя. Тому екоетична концепція не є насильницьким нав'язуванням народу моделі майбутнього щасливого життя, навпаки, вона виходить з нашої історії, втілює в собі ідеали і сподівання кращих представників української культури [8, с. 22].

Отже, на нашу думку, свідомо переорієнтація людини обличчям до природи не можлива без екоетичного виховання. Цей процес повинен будуватися на міжпредметній основі як безперервний, що ефективно може реалізовуватися у предметах таких циклів: природознавчому (виховання благоговійного ставлення до життя на засадах еко(біо)центризму, усвідомлення природи як самоцінності); суспільно-політичному (формування громадянсько-патріотичної позиції у справі охорони як природи свого краю, так і – природи планети Земля тощо); гуманітарному і художньо-естетичному (розвиток чуттєвої сфери ставлення до природи, любові до усіх форм життя і неживої природи тощо).

### ЛІТЕРАТУРА

1. Борейко В. Є. Екологічна етика: Навч. посіб. / В. Є. Борейко, А. В. Подобайло. – К.: Фітосоціоцентр, 2004. – 116 с.
2. Грищенко В. Н. О концепциях экологической этики / В. Н. Грищенко // Гуманитарный экологический журнал. – 2004. – Т. 6 (2). – С. 61–69.
3. Дерябо С. Д. Экологическая педагогика и психология: [учеб. пособ. для студ. вузов] / С. Д. Дерябо, В. А. Ясвин. – Ростов-на-Дону: И-во «Феникс», 1996. – 480 с.
4. Дьюи Д. Реконструкция в философии / Д. Дьюи. – М.: Логос, 2001. – С. 12.

5. Єрмоленко А. М. Морально-етичний антропоцентризм та проблема дискурсивного обґрунтування екологічного імперативу / А. М. Єрмоленко // Антологія біоетики. – Львів: БаК, 2003. – С. 67–71.
6. Йонас Г. Изменившийся характер человеческой деятельности / Г. Йонас // Человек. – 1999. – № 2. – С. 15–18.
7. Кисельов М. М. Філософські та світоглядні аспекти біологічної етики / М. М. Кисельов // Антологія біоетики. – Львів: БаК, 2003. – С. 13–26.
8. Кулініченко В. Біоетика як етична концепція / В. Кулініченко, С. Пустовіт // Науковий світ. – 2006. – № 5. – С. 16–22.
9. Кутырев В. А. Оправдание бытия (явление нигитологии и его критика) / В. А. Кутырев // Человек. – 2000. – № 5. – С. 15–32.
10. Львовичкіна А. М. Основи екологічної психології: навч. посіб. / А. М. Львовичкіна. – К.: МАУП, 2004. – 136 с.
11. Нейко Є. М. Біоетичні аспекти екологічної освіти у вищих навчальних медичних закладах / Є. М. Нейко, Л. В. Глушко, Н. М. Сердюк, М. І. Мізнюк // Антологія біоетики. – Львів: БаК, 2003. – С. 464–469.
12. Біологія. 6–11 кл.: програма для загальноосвіт. навч. закл. / [П. Балан, Л. Ващенко, А. Вихренко та ін.]. – К.: «Шкільний світ», 2001. – 142 с.
13. Скребець В. О. Екологічна психологія у віддалених наслідках екотехногенної катастрофи / В. О. Скребець. – К.: Видавничий дім «Слово», 2004. – 440 с.
14. Социально-экономический потенциал устойчивого развития: практикум / под ред. Л. Мельника, Л. Хенса. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2007. – 335 с.
15. Швейцер А. Благоговение перед жизнью / А. Швейцер. – М.: Прогресс, 1992. – 200 с.